YAPONIYA DIPLOMATIK PROTOKOLI VA ETIKETI

Doniyorov Farrux To‘ymurod o‘g‘li
O‘zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi
“Islom iqtisodiyoti va xalqaro munosabatlar fakulteti, “Xalqaro munosabatlar” ta’lim yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada diplomatik protokol va etiketning xalqaro munosabatlar tizimidagi o‘rni va huquqiy asoslari Yaponiya davlatchilik tajribasi misolida tadqiq etilgan. Maqolada Yaponiya diplomatik protokolining tarixiy ildizlari, xususan, Asuka davri va Shahzoda Shotoku tomonidan asos solingan ilk diplomatik tamoyillar tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Diplomatik protokol, diplomatik etiket, Vena konvensiyasi, Asuka davri, Shahzoda Shotoku, omotenashi, kamiza, shimoza, Reywa davri.

Kirish

Xalqaro munosabatlarning rivojlanish tarixi shuni ko‘rsatadiki, davlatlararo rasmiy aloqalarni samarali yo‘lga qo‘yishda umumjahon tomonidan tan olingan qoidalar va tartib-teamillar tizimi markaziy o‘rin tutadi.

Diplomatik protokol — davlatlar o‘rtasidagi rasmiy munosabatlarda amal qilinadigan qoidalar, marosimlar va an’analar majmuasi bo‘lib, u subyektlarning suveren tengligi va o‘zaro hurmat tamoyillariga tayanadi. Protokol qoidalari diplomatik uchrashuvlar, rasmiy tashriflar va muzokaralarni tashkil etishning huquqiy-tashkiliy asosi hisoblanadi.

Diplomatik protokol tushunchasi diplomatlarning o‘zaro muloqot uslubi, kiyinish va yozishma madaniyatini qamrab oluvchi diplomatik etiket bilan uzviy bog‘liqdir. Bugungi kunda diplomatik protokolning eng asosiy xalqaro huquqiy

manbasi 1961-yilda qabul qilingan Diplomatik aloqalar to‘g‘risidagi Vena konvensiyasi hisoblanadi. Ushbu hujjat diplomatik vakolatxonalar faoliyati, daxlsizlik va immunitetlar hamda diplomatlarning toifalarini (elchilar, nunsiylar, muvaqqat ishlar vakillari) aniq belgilab bergan. Har bir davlat xalqaro protokol normalarini qabul qilar ekan, unga o‘zining milliy, madaniy va tarixiy xususiyatlarini singdiradi.

Mazkur jihatlar Yaponiya diplomatik protokolida ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi. Chunki Yaponiya o‘zining boy tarixiy merosi, chuqur ildiz otgan madaniy qadriyatlari va o‘ziga xos ijtimoiy me’yorlari bilan ajralib turadi. Yapon diplomatiyasida protokol nafaqat xalqaro me’yorlarga asoslanadi, balki milliy an’analar, hurmat va tartib-intizomga asoslangan qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan holda shakllangan1. Bu esa uning nazariy va tarixiy asoslarini o‘rganishni yanada dolzarb qiladi. Yaponiya diplomatik protokolining nazariy va tarixiy asoslarini o‘rganish nafaqat diplomatiya sohasini chuqurroq anglashga, balki xalqaro munosabatlarda madaniyat va an’analarning o‘rni qanchalik muhim ekanini tushunishga ham xizmat qiladi. Yaponiyaning qadimgi davrlarida, xususan Asuka davrida shakllangan diplomatik yondashuvlar bugungi zamonaviy diplomatik protokolning asosini tashkil etadi. Asuka davri (VI–VIII asrlar) Yaponiya tarixida muhim burilish davri hisoblanadi. Aynan shu davrda Yaponiya tashqi dunyo bilan faol aloqalar o‘rnatishga kirishdi. Xususan, Xitoy va Koreya bilan diplomatik munosabatlar yo‘lga qo‘yildi. Bu aloqalar Yaponiyaning siyosiy, iqtisodiy va madaniy rivojlanishida katta rol o‘ynadi. Yaponiya bu davrda o‘zining markazlashgan davlat tizimini shakllantirishga intildi. Shu maqsadda u rivojlangan davlatlar tajribasini o‘rganishga alohida e’tibor qaratdi. Xitoy, ayniqsa Suy va keyinchalik Tan sulolalari davridagi rivojlangan boshqaruv tizimi

- 1 Ministry of Foreign Affairs of Japan (MOFA). Diplomatic Bluebook 2020 https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2020/html/feature/f0101.html

bilan Yaponiya uchun muhim namuna bo‘ldi. Asuka davrida diplomatiya rivojida eng muhim shaxslardan biri Shahzoda Shotoku hisoblanadi. U Yaponiya tarixida nafaqat siyosiy arbob, balki mohir diplomat sifatida ham tanilgan. Shotoku Xitoyning Suy sulolasi bilan rasmiy diplomatik aloqalarni yo‘lga qo‘ydi. U Yaponiyadan Xitoyga bir necha bor elchilar yuborib, ularning siyosiy tizimi, qonunchilik asoslari va madaniyatini o‘rganishni maqsad qilgan2.

Bu elchilik missiyalari orqali Yaponiya Xitoyning markazlashgan boshqaruv tizimi, byurokratiyasi va davlat boshqaruvi tajribasini o‘zlashtirdi. Natijada Yaponiya ichki boshqaruv tizimini takomillashtirishga muvaffaq bo‘ldi. Bu esa markaziy hokimiyatni kuchaytirishga va davlatni yanada barqaror qilishga xizmat qildi. Diplomatik aloqalar faqat siyosiy soha bilan cheklanib qolmadi, balki madaniy va diniy sohalarga ham katta ta’sir ko‘rsatdi. Ayniqsa, buddaviylikning Yaponiyaga kirib kelishi muhim tarixiy voqea bo‘ldi. Xitoy va Koreyaga yuborilgan elchilar o‘zlari bilan buddaviylikka oid diniy matnlar, haykallar va boshqa madaniy boyliklarni olib kelishdi. Bu esa Yaponiyada yangi diniy va falsafiy qarashlarning shakllanishiga olib keldi. Buddaviylik Yaponiyaning nafaqat diniy hayotiga, balki san’at, me’morchilik va davlat mafkurasiga ham chuqur ta’sir ko‘rsatdi. Shu tariqa diplomatik aloqalar orqali madaniy integratsiya jarayoni yuzaga keldi. Xalqaro munosabatlarning rivojlanish tarixi shuni ko‘rsatadiki, davlatlararo rasmiy aloqalarni samarali yo‘lga qo‘yishda umumjahon tomonidan tan olingan qoidalar va tartib-teamillar tizimi markaziy o‘rin tutadi.

Yaponiyada diplomatik etiket va muloqot madaniyati

2 Pshtyka, A. Diplomatic protocol as a tool. SSOAR Journal, 2011 https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/32806/ssoar-balticreg-2011-4-pshtyka-Diplomatic_protocol_as_a_tool.pdf?sequence=1

Yaponiyadagi urf-odatlar va odob-axloq qoidalari juda muhim va asosan yaponlarning ijtimoiy xulq-atvorini belgilaydi. Ko‘p sonli yapon kitoblarida odob-axloq qoidalari tasvirlangan. Ba’zi etiket qoidalari Yaponiyaning turli mintaqalarida farq qilishi mumkin. Ba’zi odatlar vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi. Yaponiya diplomatiyasida hurmat, tartib va etikettga amal qilish — samarali muloqotning asosi hisoblanadi. Diplomatik protokol faqat rasmiy qoidalar emas, balki omotenashi – ya’ni mehmondo‘stlik va boshqa shaxslarning ehtiyojlarini oldindan sezish madaniyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Yaponiya diplomatik etiketi nafaqat diplomatlar va rasmiylar, balki xalqaro vakillar, tashrif buyuruvchilar va mahalliy jamoatchilik bilan muloqotda hurmat va tushunishni ta’minlaydi. Shu bilan birga, u diplomatik aloqalarni aniq, tartibli va madaniyatga mos tarzda olib borishga yordam beradi Omotenashi va muloyimlik. Yaponiyada omotenashi tushunchasi mehmonni qadrlash va unga xizmat ko‘rsatishda o‘zini oldindan tayyorlashni anglatadi.

Yaponiyada uyga tashrif buyurish katta sharaf hisoblanadi, chunki ko‘plab uylar kichik. Diplomatik kontekstda bu mehmonni qadrlash va madaniyatga hurmat ko‘rsatish vositasi hisoblanadi. Genkan – kirish joyi, tashqi oyoq kiyimlarini yechish uchun ajratilgan. Diplomatlar va mehmonlar bu qoidaga qat’iy rioya qilishi lozim. Ichki tuflilar – mehmonlarga uyda kiyish uchun beriladi, ba’zi hollarda hojatxona uchun alohida tuflilar mavjud. Mezonlar va diplomatlar uchun o‘tirish tartibi kamiza (eng sharafli) va shimoza (eshikka yaqin) bilan belgilanadi. Sovg‘a berish diplomatik muloqotda hurmatni ifodalashning muhim qismidir. Sovg‘a ikki qo‘l bilan beriladi. Diplomatik sovg‘alar odatda mahalliy mahsulotlar, hunarmandchilik buyumlari, oziq-ovqat va spirtli ichimliklarni o‘z ichiga oladi. Sovg‘ani qabul qilgandan keyin javob sovg‘a (okaeshi) berish odat tusiga kiradi. Yaponiya diplomatik protokolida ovqatlanish tartibi hurmat va tartibni ifodalaydi. Ovqat “Itadakimasu” so‘zi bilan boshlanadi va

“Gochisousama-deshita” bilan yakunlanadi3. Chopstiklardan noto‘g‘ri foydalanish, oziq-ovqatni bir kishidan boshqasiga uzatish yoki ularni to‘g‘ri joylashtirmaslik yomon odat hisoblanadi. Spirtli ichimliklar odatda bir-birlariga quyiladi, o‘z-o‘ziga quyish odobsizlik sanaladi. Diplomatik tadbirlarda har bir qatnashuvchi boshqalarga xizmat ko‘rsatadi va birinchi ichimlikni olgandan keyin “Kampai” bilan to‘shak qilinadi.

Davlat tashriflarining muhim jihatlaridan biri mehmonlarning o‘rnini belgilash va rasmiy marosimlarni tashkil etishdir. Marosimlarda mehmonning eng yuqori martabali shaxs ekanligi hisobga olinadi va unga eng hurmatli o‘rin (kamiza) ajratiladi, bu o‘rin odatda xonaga kirish eshigidan eng uzoqdagi joy hisoblanadi. Eng kam hurmatli o‘rin (shimoza) esa odatda mezbon uchun ajratiladi va bu o‘rin eshikka eng yaqin joylashgan bo‘ladi. Agar mezbon o‘rinlarni ko‘rsatmasa, mehmon odatda eshikka eng yaqin joyni tanlaydi, bu kamtarlik va hurmat belgisi hisoblanadi. Rasmiy tashriflar davomida mehmonlarga Yaponiya madaniyati, urf-odatlari va urfiy marosimlari bo‘yicha maxsus dasturlar tashkil etiladi. Bu dasturlar madaniy tajribalar, muzey va tarixiy yodgorliklarga tashriflar, an’anaviy san’at va hunarmandchilik bilan tanishtirish, shuningdek, Yaponiya oshxonasi va ichki madaniyati bilan yaqindan tanishishga imkon beradi. Shu bilan birga, mehmonlarga Yaponiya amaldorlari va ekspertlari bilan shaxsiy uchrashuvlar, seminarlar va maslahatlar o‘tkazish imkoniyati beriladi. Davlat tashriflari davomida sovg‘a almashish va rasmiy tabriklar ham katta ahamiyatga ega. Sovg‘alar odatda ikki tomonlama munosabatlarni mustahkamlash va madaniy qadriyatlarni qadrlash maqsadida beriladi. Sovg‘alar odatda mehmonlar uchun shaxsiy yoki rasmiy vazifaga mos ravishda tanlanadi va ular odatda ikki qo‘l bilan taqdim etiladi. Sovg‘alarni berish va qabul qilish jarayonida hurmat va

3 Japan Guide: Customs and Manners https://www.japan-guide.com/e/e622.html

odobga alohida e’tibor beriladi4. Yaponiya davlat tashriflari va rasmiy marosimlarda protokolga qat’iy rioya qilinadi. Bu esa kiyim kodeksi, marosimning boshlanish va tugash vaqti, mehmonlar bilan muloqot, rasmiy tabriklar, konferensiyalar va inspeksiyalar tartibini o‘z ichiga oladi. Protokol qoidalariga amal qilish nafaqat tartibni saqlash, balki diplomatik xatolarning oldini olish va ikki tomonlama hurmatni namoyon etish imkonini beradi. Shuningdek, tashriflar davomida mehmonlarning xavfsizligi, qulayligi va shaxsiy ehtiyojlari ham hisobga olinadi, bu esa Yaponiya diplomatiyasining yuqori darajadagi tashkiliy va madaniy standartlarini aks ettiradi. Yaponiya uchun davlat tashriflari nafaqat diplomatik aloqalarni rivojlantirish vositasi, balki xalqaro maydonda mamlakatning obro‘sini oshirish, siyosiy va iqtisodiy manfaatlarni ilgari surish, shuningdek, madaniy va ijtimoiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qiladi. Shu bilan birga, rasmiy tashriflar Yaponiya va mehmon mamlakat o‘rtasida uzoq muddatli hamkorlik, ishonch va do‘stlik aloqalarini rivojlantirishning muhim mexanizmi hisoblanadi. Davlat tashriflari va rasmiy marosimlar Yaponiya tashqi siyosatining ajralmas qismi bo‘lib, ular orqali mamlakat xalqaro hamkorlikni mustahkamlash, diplomatik aloqalarni barqarorlashtirish, madaniy almashinuvni rivojlantirish va Yaponiya tarafdorligini oshirish imkoniga ega bo‘ladi. Shu tarzda Yaponiya tashqi siyosatida diplomatik protokol va rasmiy marosimlar yuqori ahamiyatga ega bo‘lib, ular orqali davlatlararo hurmat, ishonch va do‘stlik aloqalari mustahkamlanadi.

2020 yil 1-may kuni Yaponiyaning Xudo Shon-sharafi bo‘lgan Imperatori taxtga o‘tirgan va davr nomi Heisei davridan Reiwa davriga o‘tgan. Bu taxminan 200 yil ichida taxtdan voz kechish orqali amalga oshirilgan birinchi imperatorlik meros bo‘lgan. Taxtga o‘tishning eng muhim marosimi – Seiden (Davlat Zali)da bo‘lib

4 Etiquette and Moral Rules in Japan. Maiko Travel https://mai-ko.com/travel/culture-in-japan/manners-in-japan/etiquette-in-japan-moral-behavior-rules-in-japan-manners/

o‘tadigan Imperatorning Taxtga O‘tirish Marosimi bo‘lib, unda Xudo Shon-sharafi Imperator o‘zining taxtga o‘tganligini e’lon qiladi va Yaponiyadagi hamda xorijdagi vakillardan tabriklarni qabul qiladi. 22-oktabr kuni Seiden’da bo‘lib o‘tgan Taxtga O‘tirish Marosimiga yaponiyalik va xorijiy mehmonlar taklif etildi. Heisei davridagi imperator merosiga davlat rahbarlari, elchilar, ularning xotin-qizlari va 160 mamlakat hamda tashkilot vakillari ishtirok qilgan bo‘lsa, Reiwa davridagi imperator merosiga 191 mamlakat, tashkilot va boshqa vakillar qatnashdi. Xorijiy mehmonlar, shuningdek, Taxtga O‘tirish Marosimidan keyingi Hofizona Banquetga va Bosh vazir va uning rafiqasi tomonidan uyushtirilgan Banquetga ham tashrif buyurishdi. Ko‘plab xorijiy vakillarning Yaponiya safar qilishi bilan ushbu tadbirlar Imperator oilasi va dunyo o‘rtasidagi aloqalar bilan kengroq auditoriyani tanishtirish imkoniyatini yaratdi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Yaponiya diplomatik protokoli va etiket tizimi ko‘p asrlik milliy qadriyatlar va zamonaviy xalqaro huquqiy normalarning mukammal sintezidan iborat. Shahzoda Shotoku davridan boshlangan ierarxiya, o‘zaro hurmat va tinchlikparvarlik tamoyillari bugungi kunda ham mamlakat tashqi siyosatining mafkuraviy asosi bo‘lib xiz qilmoqda.

"Omotenashi" mehmondo‘stlik madaniyati, "kamiza" va "shimoza" kabi o‘tirish tartiblari orqali Yaponiya diplomatiyasi uchrashuvlar samoradorligini ta’minlaydi va diplomatik xatolarning oldini oladi. Reiwa davriga o‘tish marosimi misolida ko‘ringanidek, Yaponiya o‘zining qadimiy imperatorlik an’analarini saqlagan holda, xalqaro diplomatik korpus bilan integratsiyalashuvning eng yuqori darajasini namoyish eta olmoqda. Xalqaro munosabatlar mutaxassislari va diplomatlar uchun Yaponiya protokol tizimini o‘rganish madaniyatlararo muloqotni to‘g‘ri tashkil etishda muhim amaliy ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN MANBAA VA ADABIYOTLAR

1. Ministry of Foreign Affairs of Japan (MOFA). Diplomatic Bluebook 2020

https://www.mofa.go.jp/policy/other/bluebook/2020/html/feature/f0101.html

2. Pshtyka, A. Diplomatic protocol as a tool. SSOAR Journal, 2011 https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/32806/ssoar-balticreg-2011-4-pshtyka-Diplomatic_protocol_as_a_tool.pdf?sequence=1

3. Kanehara, T. Japan's Foreign Policy and Diplomacy. JIIA https://www.jiia.or.jp/eng/upload/eng/JR1-1_04_kanehara.pdf

4. Japanese Protocol and Etiquette. ICPA https://icpa-in.com/japanese-protocol/

5. Historical Dictionary of Japanese Foreign Policy https://dokumen.pub/historical-dictionary-of-japanese-foreign-policy-9781442250673-9781442250680.html

6. Japan Guide: Customs and Manners https://www.japan-guide.com/e/e622.html